

УДК 336.671

Діяльність фінансових конгломератів та їх вплив на стійкість фінансового сектору України

Кремень В.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «УАБС»
Сумського державного університету

Бочкарьова Т.О.

магістр
Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «УАБС»
Сумського державного університету

Статтю присвячено актуальним питанням аналізу діяльності фінансових конгломератів на вітчизняному та світовому фінансових ринках. Досліджено теоретичні аспекти сутності поняття «фінансовий конгломерат». Здійснено аналіз масштабів діяльності фінансових конгломератів на світовому та вітчизняному фінансових ринках. Обґрунтовано методичні підходи до обчислення показників, які дають змогу оцінити вплив міжнародних конгломератів на фінансовий сектор України з позиції забезпечення його стійкості.

Ключові слова: фінансовий конгломерат, фінансовий ринок, масштаби діяльності фінансових конгломератів, вплив конгломератів на фінансовий ринок України.

Кремень В.М., Бочкарева Т.А. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОНГЛОМЕРАТОВ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА УСТОЙЧИВОСТЬ ФИНАНСОВОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ

Статья посвящена актуальным вопросам анализа деятельности финансовых конгломератов на отечественном и международном финансовых рынках. Исследованы теоретические аспекты сущности понятия «финансовый конгломерат». Проведен анализ особенностей и масштабов деятельности финансовых конгломератов на отечественном и международном финансовых рынках. Предложены методические подходы к расчету показателей влияния международных конгломератов на финансовый сектор Украины с позиции обеспечения его устойчивости.

Ключевые слова: финансовый конгломерат, финансовый рынок, масштабы деятельности финансовых конгломератов, влияние конгломератов на финансовый рынок Украины.

Kremen V.M., Bochkarova T.O. ACTIVITIES OF FINANCIAL CONGLOMERATES AND THEIR IMPACT ON THE STABILITY OF THE FINANCIAL SECTOR IN UKRAINE

The article is devoted to the actual questions of analysis of the activity of financial conglomerates in the domestic and international financial markets. The theoretical aspects of the essence of the definition "financial conglomerate" are investigated. The analysis of scale of activity of financial conglomerates in the world financial market and on the territory of Ukraine is carried out. The article substantiates methodical approaches to the calculation of indicators, which allow to estimate the influence of international conglomerates on the financial sector of Ukraine from the standpoint of ensuring its stability.

Keywords: financial conglomerate, financial market, scale of activity of financial conglomerates, influence of conglomerate on the financial market of Ukraine.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ефективно організований фінансовий ринок – це необхідна умова створення і функціонування стабільно зростаючої вітчизняної економіки. На сучасному етапі економічні процеси, пов'язані із функціонуванням фінансового ринку, характеризуються посиленням фінансової інтеграції та виникненням нового виду фінансових посередників – фінансових конгломератів.

На сучасному етапі розвитку світової економіки актуальними є різні форми фінансо-

вої інтеграції, адже віддаючи перевагу саме інтегрованій формі функціонування, фінансові посередники намагаються вижити та розвиватися в умовах жорсткої конкуренції та фінансово-економічної кризи. Як результат вибору інтегрованої форми існування, фінансові посередники перетворюються на універсальні та переходять до конвергентної бізнес-моделі діяльності. Таким чином, фінансові посередники мають можливість розширити низку фінансових послуг, ґрунтуючись на охопленні суміжних сегментів фінансового ринку,

а також посилити конкурентні позиції на ринку та підвищити ефективність своєї діяльності. Саме у процесі еволюції форм фінансової інтеграції та поглиблення співпраці передусім між банком і страховою компанією відбувається створення таких інтегрованих фінансових посередників, як фінансові конгломерати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теорії та практики аналізу масштабів діяльності фінансових конгломератів на світовому та вітчизняному фінансовому ринках здійснили: О. Барановський, А. Єрмошенко, О. Козьменко, І. Крупка, А. Фрасинюк, Л. Красавина, Ю. Макогон, Г. Музиченко, О. Рогач, Л. Шпак, В. Базилевич, І. Школьник, Л. Кльоба, Р. Пікус Ю. Влащенко та Я. Міркін.

Незважаючи на численні праці вітчизняних і зарубіжних учених, актуальним питанням залишається поглиблення наукових досліджень у напрямі оцінки впливу міжнародних конгломератів на фінансовий ринок та стійкість фінансового сектора України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз діяльності фінансових конгломератів на світовому та вітчизняному фінансовому ринках, визначення масштабів впливу фінансових посередників на стійкість фінансового сектора.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до загальноєвропейського законодавства, фінансовий конгломерат трактується як група фінансових посередників, яка повинна включати два з трьох видів фінансових посередників: банк, страхову компанію та інвестиційну компанію.

Очолювати групу фінансових посередників має регульований суб'єкт або регульованим суб'єктом має бути принаймні одна з дочірніх компаній. Якщо на чолі групи немає регульованого суб'єкта, то діяльність групи визнається переважно пов'язаною з фінансовим сектором, якщо коефіцієнт, рівний співвідношенню між загальним балансом регульованих та нерегульованих суб'єктів фінансового сектора у групі та загальним балансом групи як такої, перевищує 40 (35)% [1, с. 12].

Не менш важливим критерієм ідентифікації фінансового конгломерату є значна консолідована та/або сукупна діяльність суб'єктів групи, що належать до сектора страхування, та значна консолідована та/або сукупна діяльність суб'єктів групи, що належать до банківського сектора чи сектора інвестиційних послуг. Причому діяльність у різних фінансових секторах є значною, якщо середнє ариф-

метичне коефіцієнта, рівного відношенню загального балансу певного фінансового сектора до загального балансу суб'єктів фінансового сектора, що входять до групи, та коефіцієнта, рівного відношенню платіжних вимог того ж фінансового сектора до загальних платіжних вимог суб'єктів фінансового сектора, для кожного фінансового сектора перевищує 10 (8)%. Що стосується міжсекторальної діяльності, то така діяльність вважається значною, якщо загальний баланс найменшого фінансового сектора групи перевищує 6 (5) млрд. євро [1, с. 15].

Директива 87/2002/ЄС уможливує три варіанти поєднання фінансових посередників у фінансовий конгломерат: банк і страхова компанія, страхова компанія та інвестиційна компанія, а також банк, страхова та інвестиційна компанії одночасно. Відповідно до цього, можна визначити такі види фінансових конгломератів: bancassurance – фінансові конгломерати, які включають банки і страхові компанії; assurfinance – фінансові конгломерати, до складу яких входять страхові та інвестиційні компанії; allfinance – фінансові конгломерати, які сформовані з фінансових посередників, що працюють на банківському, страховому та інвестиційному ринках.

Основна відмінність фінансового конгломерату від інших організаційних форм фінансової інтеграції полягає у системному підході до комплексного управління фінансовими посередниками, що входять до складу такої інтегрованої структури. Також зазначимо, що головною метою створення фінансових конгломератів є збільшення прибутку учасників, посилення їх конкурентних позицій та забезпечення їх стабільної діяльності як суб'єктів глобального фінансового ринку.

У 2016 р. найбільша кількість фінансових конгломератів спостерігалася у таких країнах, як Велика Британія (13), Франція (10), Нідерланди (7), Німеччина (7), Норвегія (6), Швеція (6) [2].

Протягом 2012–2016 рр. кількість фінансових конгломератів у Великій Британії зросла з восьми до тринадцяти. У 2012 р. до англійських фінансових конгломератів належали фінансові групи: Baillie Gifford & Co, Goldman Sachs Group Holding, HSBC, Lloyds Banking Group, Old Mutual, Royal Bank of Scotland, The Co-operative Group Limited, Co-operative Banking Group Limited. Проте в 2016 р. до цього списку додалися: Integrated Financial Arrangeme, Legal&General Investment Management (Holdings) Limited, Invesco

Group, Barclays, Sanlam, Schroders, The Carlyle Trust Group, Deutsche Bank. Вибули зі списку конгломератів: Royal Bank of Scotland, The Co-operative Group Limited, Cooperative Banking Group Limited.

Глобальним характером відрізняється також діяльність німецьких фінансових конгломератів. У 2016 р. до даної категорії учасників фінансового ринку належали: DZ Bank Gruppe, Allianz, DEBEKA Group, Inter Group, LVM Group, Signal Iduna Gruppe, Wüstenrot und Württembergische Group. Значна кількість конгломератів заснована в Нідерландах. Станом на 2016 р. функціонують такі нідерландські фінансові конгломерати: Achmea, Aegon, APG, Delta Lloyd, NN Group, Rabobank Achmea, ABN AMRO. Французькі фінансові конгломерати в 2016 р. також провадять активну діяльність на світовому фінансовому ринку, зокрема у Франції діє низка фінансових груп, що мають ознаки фінансових конгломератів: Banque Neufilize OBC, Banque Postale, BNP Paribas, Crédit Agricole, Crédit Mutuel, Groupe BPCE, Société Générale, HSBC France, AXA, MNH.

Фінансові конгломерати, які родом із розвинених країн, нині є ключовими гравцями світового фінансового ринку.

Найчастіше з однієї країни походить лише один фінансовий конгломерат: таких країн у 2012 р. – 8, у 2013 р. – 9, у 2014 р. та 2015 р. – 10, у 2016 р. – 8 (рис. 1). Також значною є кількість країн, з яких походить 2–5 фінансових конгломератів. Таких країн у 2012 р. та 2013 р. – 10, у 2014 р., 2015 р. та 2016 р. – 8. Кількість країн, з яких походить сім і більше фінансових конгломератів, у 2012 р. становила 6, у 2013 р. – 5, у 2014 р., 2015 р. та

2016 р. – 6. Збільшення загальної кількості фінансових груп, діяльність яких відповідала ознакам фінансових конгломератів, призвело до деякого збільшення їх концентрації.

Критерієм віднесення компанії до транснаціональної корпорації є здійснення бізнесу у двох-шести країнах. Із цих позицій слід зауважити, що найменша кількість країн діяльності (лише шість) серед досліджуваних фінансових конгломератів характерна для Achmea. А такий фінансовий конгломерат, як AIG, провадить свою діяльність у 130 країнах. Середня кількість країн, в яких функціонують досліджувані фінансові конгломерати та їх представництва, становить 57.

Незалежно від кількості країн, в яких функціонує фінансовий конгломерат, більшість із них формує глобальну мережу. Такий фінансовий конгломерат, як Aegon представлений у 20 країнах і має мережу із 6 500 відділень, тоді як фінансовий конгломерат Groupe BPCE представлений у 70 країнах і має мережу, більшу лише на 1 700 відділень. Середня кількість працівників, що припадає на один фінансовий конгломерат, серед досліджуваних фінансових груп сягає понад 110 тис. осіб. Найбільшу кількість працівників має фінансовий конгломерат Banco Santander – 185,4 тис. працівників.

Відповідно до рейтингу найбільших компаній світу Global 500, у 2016 р. найбільший чистий дохід від надання послуг серед досліджуваних фінансових посередників отримали такі фінансові конгломерати: AXA (33-є місце), Allianz (34-е місце) і BNP Paribas (39-е місце). Їхні доходи від надання послуг становили 129 250, 122 948 та 111 531 млн. дол. США відповідно. Найнижче місце у рейтингу Global 500 у 2016 р.

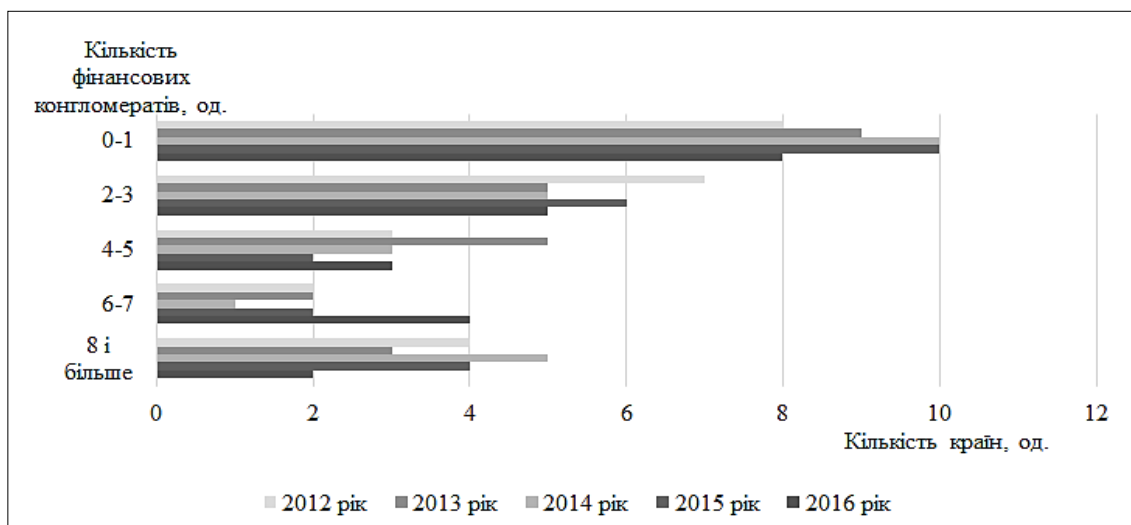

Рис. 1. Розподіл країн світу за кількістю фінансових конгломератів, що з них походять, у 2012–2016 рр. [2]

серед досліджуваних зайняв фінансовий конгломерат Old Mutual – 500-е місце з чистим доходом від надання послуг 20 923 млн. дол. США. У 2008 р. позиція, яку займав фінансовий конгломерат Old Mutual, була на 275 пунктів вищою [1, с. 82; 3].

Сьогодні фінансові конгломерати являють собою потужні суб'єкти не тільки глобального фінансового ринку, а й світової економіки: серед 500 компаній, що входять до рейтингу Global 500 [3], 93 компанії належать до фінансового сектору. Аналізуючи галузеву належність цих компаній за 2016 р., ми виявили, що до Global 500 увійшли 53 комерційних й ощадних банків, а також 40 страхових компаній, зокрема, 40% – це страхові компанії, що здійснюють страхування життя і 60% – страхові компанії, що здійснюють страхування майна і ризиків. Той факт, що у числі цих компаній наявні 20 фінансових конгломератів, доводить те, що фінансовим конгломератам належить ключова роль у світовій економіці з-поміж інших фінансових посередників [1; 3].

Якщо аналізувати стан та динаміку розвитку українського фінансового сектору, то можна помітити, що він характеризується випереджаючим розвитком банківських установ порівняно з небанківськими фінансовими посередниками [4]. Сьогодні у загальній структурі активів фінансових посередників в Україні значно переважають активи саме банківських установ. Їм належить близько 77% загальної вартості активів посередників фінансового ринку. Також вагома роль належить страховим компаніям, адже станом на 2016 р. їхні активи становлять 3,47% від загальної вартості активів посередників фінансового ринку [4]. Відносно інших видів небанківських фінан-

сових посередників така частка виглядає досить значною.

Провівши аналіз фінансових та фінансово-промислових груп України, ми виявили, що до складу трьох входять тільки банківські установи, двох – тільки страхові компанії, а також трьох – банки і страхові компанії одночасно (табл. 1).

В Україні відбувалося формування фінансових груп як складників фінансово-промислових груп. Наприклад, до складу фінансово-промислової групи System Capital Management входить один банк – ПАТ «Перший український міжнародний банк» та дві страхові компанії: СК «АСКА», СК «АСКА-життя» [5–9].

Незважаючи на економічні та політичні проблеми в Україні, вітчизняний фінансовий ринок усе ж залишається певною мірою привабливим для притоку іноземного капіталу. Інтерес іноземних фінансових посередників проявляється саме до банківського ринку України, що зумовлено, насамперед, банкоцентричним характером фінансової системи нашої держави. Звісно, декілька років назад цей інтерес був значно вищим, ніж зараз. Зважаючи на кількість банків з іноземним капіталом та на частку іноземного капіталу в статутному капіталі банків, можна зробити висновок, що рівень іноземного капіталу в банківській системі України протягом 2008–2016 рр. залишається високим – 54,7% [10].

Для оцінювання масштабів діяльності фінансових конгломератів в Україні та їх можливого впливу на стійкість фінансового сектору ми проаналізували власників істотної участі у банках з іноземним капіталом та виділили деякі банківські установи, що входять до складу світових фінансових конгломера-

Таблиця 1

Конфігурація фінансового сектору бізнес-груп України у 2016 р. [5–9]

№ з/п	Фінансово-промислова група	Банківські установи	Небанківські фінансові посередники
1	Група «System Capital Management»	ПАТ «Перший Український Міжнародний банк»	СК «АСКА», СК «АСКА-життя»
2	Група «Інтерпайп»	ПАТ «Банк Кредит Дніпро», ПАТ «Укрсоцбанк»	–
3	Група «Приват»	ПАТ «ПриватБанк»	–
4	Група «Фінанси та кредит»	–	СК «Омега»
5	Фінансова група «ТАС»	ПАТ «ТАСКОМБАНК»	ТОВ «ТАС Лінк», Страхова компанія «ТАС»
6	Група «Group DF»	ПАТ КБ «ПРАВЕКС-БАНК»	–
7	Група «ВіДі груп»	–	СК «ВіДі-Страхування» та компанія «ВіДі-Лізинг»
8	Група банку «Укрсиббанк»	ПАТ «ЮНЕКС БАНК»	СК «Промислово страховий Альянс»

тів. На основі проведеного аналізу ми дійшли висновків, що на банківському ринку України працює п'ять фінансових конгломератів із Франції, Італії, Швеції та Великобританії, які, згідно з даними ЕВА, повністю відповідають критеріям фінансових конгломератів: Credit Agricole, Intesa Sanpaolo, SEB і BNP Paribas, UniCredit S.p.A. Зазначені фінансові конгломерати контролюють п'ять вітчизняних банківських установ, тоді як загалом в Україні в 2016 р. функціонували 38 банків з іноземним капіталом [11].

Як результат проведеного нами аналізу іноземних власників вітчизняних страхових компаній, ми виявили, що в Україні як мінімум сім компаній входять до складу міжнародних фінансових конгломератів [11].

Вітчизняна страхова компанія ПАТ «СК «УНІКА», яка спеціалізується на ризиковому страхуванні, входить до австрійського фінансового конгломерату RZB-UNIQA, а безпосереднім власником 92,23% акцій цієї страхової компанії є австрійський підрозділ UNIQA internationale Beteiligungs-Verwaltungs GmbH. На вітчизняному страховому ринку здійснює свою діяльність страховик ПАТ «СК «АХА Страхування», котрий належить до французьких фінансових конгломератів «BNP Paribas» та «АХА» через власників акцій АТ «Укрсиббанк», АТ «КУА АПФ «УкрСиб Ессет Менеджмент»» [11]. Одна страхова компанія ПрАТ «МЕТ-ЛАЙФ» належить до фінансового конгломерату із Великої Британії АІG. Також слід зазначити, що порівняно з 2008 р. мінімальна позначка кількості страхових компаній, що входять до світових фінансових конгломератів, знизилася з 15 до 7.

Оцінка можливого впливу діяльності міжнародних фінансових конгломератів на стійкість вітчизняного фінансового сектору є надзвичайно актуальною. Для цього ми проаналізували динаміку активів міжнародних фінансових конгломератів на страховому ринку, здійснили порівняльну оцінку активності фінансових посередників на ринку банківських послуг України та розрахували показники розміру міжнародних фінансових конгломератів відносно обсягів банківської системи України.

Проаналізувавши динаміку активів міжнародних фінансових конгломератів на страховому ринку України в 2016 р., можемо зазначити, що найбільше абсолютне значення активів серед семи страхових компаній (ПАТ «МетЛайф», ПАТ «СК «АХА Страхування», ПрАТ «СК «ГРАВЕ УКРАЇНА», ПАТ «СК «УНІКА», ПАТ «СК «ЕЙГОН

ЛАЙФ Україна», ПАТ «СК «УНІКА Життя») належить ПАТ «СК «АХА Страхування» (1 432 887 тис. грн.), а найменше – ПрАТ «СК «ГРАВЕ УКРАЇНА» (110 866 тис. грн.).

Розрахувавши частку міжнародного фінансового конгломерату у статутному капіталі кожної із семи досліджених страхових компаній, що підконтрольні міжнародним фінансовим конгломератам, ми виявили, що значення даного показника коливається в межах від 31,9824% до 100,00%.

Також ми розрахували частку активів підконтрольних міжнародним фінансовим конгломератам страхових компаній у загальній сумі активів страхових компаній та ВВП. Ми виявили, що найбільша питома вага в активах страхових компаній належить ПАТ «СК «АХА Страхування» (АХА) і становить усього 2,5%, цей показник у решти п'яти страхових компаній також є незначним: він не перевищує позначку в 2,1% станом на 2016 р.

Зауважимо, що нами проаналізовано не всі страхові компанії, якими володіють міжнародні фінансові конгломерати, через недостатньо комплексне інформаційне забезпечення функціонування страхового ринку, тому розраховані нами значення показників мають розглядатися з позиції їх мінімального рівня.

Можемо стверджувати, що міжнародні фінансові конгломерати контролюють в Україні щонайменше 7,7% активів страхових компаній, що становить як мінімум 0,2% ВВП у 2016 р.

Досліджувалася й активність банківських установ, що входять до складу міжнародних фінансових конгломератів на банківському ринку України, а саме ПАТ «КРЕДІ АГРИКОЛЬ БАНК» (CREDIT AGRICOLE S.A.), ПАТКБ «ПРАВЕКС-БАНК» (INTESA SANPAOLO S.p.A), ПАТ «СЕБ КОРПОРАТИВНИЙ БАНК» (Skandinaviska Enskilda Banken AB), АТ «УКРСИББАНК» (BNP Paribas S.A.) та АТ «УКРСОЦБАНК» (UniCredit S.p.A.). Зобов'язання п'яти банків, що належать міжнародним фінансовим конгломератам, становлять 8,2% усіх активів вітчизняної банківської системи, а надані кредити – 4,6%. На кредитному ринку банківські установи, які підконтрольні міжнародним фінансовим конгломератам, орієнтовані більшою мірою на юридичних осіб. Свідченням цього є те, що кредити, надані цими банками юридичним особам, у структурі їх активів займають 3,4%, а кредити, надані фізичним особам, – 1,4%.

Розрахувавши показники діяльності банківських установ, що контролюються міжнародними фінансовими конгломератами, відносно обсягів ВВП, ми з'ясували, що їхня діяльність

є значущою не тільки для стабільності банківської системи, а й з погляду на стійкість фінансового сектору та економічну безпеку України. Частка активів, що належать банківським установам, які входять до міжнародних фінансових конгломератів, відносно до ВВП України становить майже 5%, а їхні зобов'язання і надані кредити – 4,3% і 2,4% відповідно.

Важливим вектором оцінювання залежності функціонування фінансового ринку України від діяльності міжнародних фінансових конгломератів є аналіз їхнього розміру відносно обсягів вітчизняного фінансового сектору. Для цього ми розрахували для міжнародних фінансових конгломератів, що функціонують у банківському секторі, такі показники: співвідношення між активами міжнародних фінансових конгломератів, які працюють на банківському ринку, та офіційними резервними активами НБУ, активами банківської системи України і мінімальним розміром приписного капіталу (табл. 2).

Загальна сума активів міжнародних фінансових конгломератів у майже 50 тис. разів перевищує офіційні резервні активи НБУ, що ставить під сумнів можливість ефективного реагування Національного банку України на сучасні виклики та кризові ситуації. Сукупні активи фінансових конгломератів у понад 16 тис. разів перевищують загальний обсяг активів банківської системи України, що свідчить про дуже великий розмір міжнародних фінансових конгломератів відносно обсягів банківського ринку України.

Крім того, щоб оцінити наявні бар'єри щодо входження міжнародних фінансових конгломератів на банківський ринок України, ми роз-

рахували співвідношення між їхніми активами і мінімальним розміром їхнього приписного капіталу, що становить в Україні 10 млн. євро. Проведена оцінка засвідчила, що фактично сума 10 млн. євро, яка на кінець грудня 2016 р. приблизно становила 282,24 млн. грн., є мізерною для міжнародних фінансових конгломератів. Наприклад, активи фінансового конгломерату SEB перевищують цю суму приблизно у 25 разів. Таким чином, можемо зробити висновок, що в Україні бар'єри для входження міжнародних фінансових конгломератів на вітчизняний банківський ринок є вкрай низькими.

Висновки з цього дослідження. Отже, активна діяльність міжнародних фінансових конгломератів на фінансовому ринку України призводить до формування суттєвої залежності функціонування фінансового сектору в цілому та банківського сектору зокрема від результатів їх діяльності. Вплив міжнародних фінансових конгломератів на страховий ринок України є менш критичним з погляду на його значно менший обсяг і більшу кількість учасників порівняно з банківським ринком.

Таким чином, фінансові конгломерати, які представлені в Україні, є надпотужними фінансовими посередниками відносно обсягів вітчизняного фінансового ринку.

У подальшому результати цієї роботи можуть бути застосовані для обґрунтування напрямів розбудови й удосконалення консолідованої системи нагляду за діяльністю фінансових груп і фінансових конгломератів в Україні, розроблення взаємодії між органами фінансового нагляду для підвищення прозорості діяльності фінансових конгломератів.

Таблиця 2

Показники розміру міжнародних фінансових конгломератів відносно обсягів банківської системи України у 2016 р.

№ з/п	Фінансовий конгломерат	Співвідношення між активами фінансового конгломерату і офіційними резервними активами НБУ	Співвідношення між активами фінансового конгломерату і активами банківських установ України	Співвідношення між активами фінансового конгломерату і мінімальним розміром приписного капіталу
1	Crédit Agricole	10689,77	3595,27	16,00
2	Intesa San Paolo S.p.A	4278,71	1590,40	7,08
3	SEB	16864,60	56752,04	25,25
4	BNP Paribas	13939,42	4688,21	20,87
5	UniCredit S.p.A.	2633,07	885,58	3,94
6	Разом	48855,57	16431,49	73,14

Джерело: складено авторами на основі даних НБУ і [3]

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кремень В.М. Діяльність фінансових конгломератів на фінансовому ринку України : дис. ... канд. ек. наук / В.М. Кремень. – 2009. – 244 с.
2. European Banking Authority: List of Identified Financial Conglomerates [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.eba.europa.eu>.
3. Global 500: Annual ranking of world's largest companies from Fortune Magazine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fortune.com/global500>.
4. Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/rzviti-nackomfinposlug.html>.
5. Група Group DF [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://groupdf.com/uk>.
6. Група System Capital Management [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scm.com.ua/uk>.
7. Група Віді груп [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vidigroup.com/ru>.
8. Група Інтерпайп [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://interpipe.biz>.
9. Група банку «Укрсиббанк»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ukrsibbank.com/ru>.
10. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.
11. Фінансова звітність банків та страхових компаній [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smida.gov.ua>.
12. Кремень В.М. Особливості діяльності транснаціональних корпорацій за сучасних умов / В.М. Кремень // Науковий вісник Державної академії статистики, обліку та аудиту. – 2005. – № 1. – С. 54–60.
13. Кремень В.М. Фінансові конгломерати в системі фінансових посередників / В.М. Кремень // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Т. 25. – Суми : УАБС НБУ. – 2009. – С. 328–335.